

*Hüseyn Arzu Alim qızı,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
E-mail: a.huseyn@atmu.edu.az
© Hüseyn A.A., 2021*

UOT -33.379.85

AZƏRBAYCANDA MƏDƏNİYYƏT VƏ YARADICI SƏNAYELƏRİNİN INKİŞAFININ MƏDƏNİ TURİZMƏ TƏSİRLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - mədəniyyət və yaradıcı sənayelərinin dünya iqtisadiyyatında və ölkəmizdə inkişaf meyillərini öyrənmək, Mədəniyyət və Yaradıcı Sənayelərinin turizmə, eləcə də mədəni turizmə təsirini tədqiq etməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat işində müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma, statistik təhlildən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – alınmış analitik nəticələr əsasında MYS-lərin turizm sahəsinə təsiri ümumiləşdirilmiş, turizm sektoru və MYS-lər üçün postpandemiyada görülməli tədbirlərin tətbiqi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəticəsi – “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinin 2021-2025-ci illər üzrə bərpası və dayanıqlı inkişafı Dövlət Proqramı” layihəsində MYS-lərin və turizmin inkişafına xüsusi yer ayrılması vacibdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tədqiqat işində ölkə iqtisadiyyatında ilk dəfə olaraq MYS-lərin turizmlə əlaqəsi, onların qarşılıqlı inkişafı və s. məsələlər araşdırılmışdır. Əldə edilən nəticə və təkliflərdən isə istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Açar sozlar: mədəniyyət və yaradıcı sənaye, ümumi daxili məhsul, ticarət dövriyyəsi, turizm, strateji yol xəritəsi, mədəni turizm.

G İ R İ Ş

Mədəniyyət və Yaradıcı Sənayeləri (Cultural and creative industries) dünya iqtisadiyyatında dinamik inkişaf edən sektorlardan biridir. 2019-cu ildə BMT Baş Assambleyasının 74-cü sessiyası tərəfindən 2021-ci il "Yaradıcı sənayelər davamlı inkişaf naminə ili" kimi qəbul olunub [22]. Qlobal ÜDM-də 3 faizlik paya sahib olan bu sahənin məşğulluğun təminində rolu da artmaqdadır [23]. Son illərin beynəlxalq araşdırmaları göstərir ki, MYS-lər qlobal ÜDM-in 6,1%-ni (4.3 trilyon ABŞ dolları) və dünya üzrə illik gəlirlərin 3%-ni (2,25 trilyon ABŞ dolları) təşkil edir. MYS -lərdə dünyanın əmək qabiliyyətli əhalisinin təxminən 1%-i çalışır ki, bu da öz növbəsində 29,5 milyon iş yerləri deməkdir. UNESKO-nun 2018-ci ildə hazırladığı hesabatda MYS-lərin Azərbaycan ÜDM-dəki payı 1% olaraq qeyd edilmişdir.

MYS-lər iqtisadiyyat, mədəniyyət, yaradıcı texnologiya sahələrini birləşdirən sənaye növüdür. Qarşıdakı illərdə dünyada təhsil səviyyəsindəki artım, gəlirin və asudə vaxtın artması mədəniyyətə olan tələbatın artmasını şərtləndirir. Belə ki, cəmiyyətlər zənginləşdikdə insanların əsas ehtiyacları ödənildikdə qeyri-maddi məhsulların istehlakına olan ehtiyacı da

bir o qədər artır. Yaradıcılıq aşağıdakı ölçülərin bir hissəsini və ya hamısını birləşdirən mürəkkəb bir yenilik prosesidir: fikir, bacarıq, texnologiya, idarəetmə, istehsal prosesləri və eyni zamanda mədəniyyət. Buna görə mədəniyyət həm istehsal prosesində aralıq məhsulu kimi, həm də son istehlak məhsulu kimi təhlil edilməlidir (filmlər, kitablar, musiqi, mədəni turizm və s.). Ümumilikdə, yaradıcılıq iqtisadi rəqabət qabiliyyətini inkişaf etdirir, bacarıq və istedadların yanında yerli iş yerlərinin qorunmasına kömək edir.

Yaradıcı sənayelər turizm üçün yaradıcı məzmun təmin etməklə, turizmə və marketinqə yenilikçi yanaşmaları dəstəkləməklə turizmin inkişafına təkan verə bilər. Turizmin yaradıcılıq sənayesi ilə əlaqəsi:

- turizm məhsullarını inkişaf etdirmək;
- mövcud turizm məhsullarını canlandırmaq;
- turizmi inkişaf etdirmək üçün yaradıcı texnologiyadan istifadə etmək təcrübəsi;
- ənənəvi mədəni turizm modellərinin məhdudluqlarını aşmaq [10, s. 15].

Azərbaycanın 2030-cu il üçün Milli Prioritetləri isə həm MYS-lərin, həm də turizmin inkişafını şərtləndirir. Bu sənəddə vurğulanır ki, gələcək dövrdə ən müasir texnoloji sahələri və innovasiyaları dəstəkləyən rəqəmsal cəmiyyət inkişafın aparıcı qüvvəsinə çevriləcəkdir. Ölkəni rəqabətdə irəli aparmaq üçün cəmiyyətin yaradıcılığını və innovativliyini stimullaşdıran ekosistem qurulmalıdır [1].

Bu məqalədə MYS-lərin inkişafının turizm sektorunun inkişafına təsirləri öyrənilir, ölkəmizdə turizmin, eləcə də mədəni turizmin və kreativ sənayenin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir, işğaldan azad olunan ərazilərdə MYS və turizm sənayesinin inkişaf potensialı araşdırılır və müvafiq təkliflər formalaşdırılır.

1.Dünyada MYS-lər: iqtisadi və sosial performans qiymətləndirmə

BMT tərəfindən 2021-ci ili "*International Year of Creative Economy for Sustainable Development*" elan etməsi qlobal miqyasda bu sahəyə diqqətin artmasının təzahürü kimi qiymətləndirilə bilər. Nəzərə alaq ki, hər il dünya üzrə bu sektorda 2,250 milyard ABŞ dolları dəyər yaradılır və 18-25 yaş arasındakı insanları digər sahələrdən daha çox işlə təmin edir. Təkcə Mədəniyyət sektorunda dünya üzrə 30 milyon nəfər işləyir. Bu iki sektorun inkişafının bir-birinə müsbət yöndə təsiri mövcuddur.

Yaradıcı və Mədəniyyət sənayesini təhlil edərkən bir neçə sahə nəzərə alınmalıdır:

- Vizual sənətlərə (sənətkarlıq, rəsm, heykəltəraşlıq, fotoqrafiya), səhnə sənətlərinə (teatr, rəqs, sirk) və irsə (muzeylər, incəsənət və antik əşyalar bazarı, kitabxanalar, arxeoloji fəaliyyətlər, arxivlər) aid sənət sahəsi;

- Film və video, radio və televiziya yayımı, video oyunlar, kitab və mətbuat nəşri, musiqi daxil olmaqla mədəniyyət sənayesi;

- Dizayn (moda dizaynı, daxili dizayn, qrafik dizayn), memarlıq və reklam daxil olmaqla yaradıcı sektorlar [9, s.931].

BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı (UNCTAD) təşkilatının 2002-2015-ci illər üzrə Yaradıcı İqtisadiyyata Baxış sənədinə əsasən MYS-lər orta hesabla illik 7,3%-lik artım göstərmişlər. Bununla yanaşı qeyd edilən illər ərzində MYS-lərin məhsul və xidmətləri üzrə dünya ixracı iki dəfədən çox artmışdır, belə ki, 2002-ci ildə bu göstərici 208 milyard dollar olduğu halda 2015-ci ildə artaraq 509 milyard dollar olmuşdur.

Son illərin beynəlxalq araşdırmaları (Ernst & Young, UNESCO və Beynəlxalq Müəlliflər və Bəstəkarlar Cəmiyyətlərinin Konfederasiyası (CISAC), 2015), göstərir ki, MYS-lər qlobal ÜDM-nin 6,1%-ni (4.3 trilyon ABŞ dolları) və dünya üzrə illik gəlirlərin 3%-ni (2,25

trilyon ABŞ dolları) təşkil edir. Müqayisə üçün qeyd edə bilərik ki, bu Hindistanın ÜDM-dən çoxdur. MYS-lərdə dünyanın əmək qabiliyyətli əhalisinin təxminən 1%-i çalışır ki, bu da öz növbəsində 29,5 milyon iş yerləri deməkdir: təsviri sənət (6.73 milyon işçi), kitab sənayesi (3.67 milyon işçi) və musiqi sənayesi (3.98 milyon işçi). MYS-lərdə çalışan işçilərin sayı ABŞ, Avropa ölkələri və Yaponiyanın avtomobil istehsalı sənayesində toplam olaraq çalışan işçilərin sayından artıqdır. Bu sahələrdə çalışanlar daha çox gənclər və orta nəslin nümayəndələri olmaqla, onların kiçik biznes və fərdlərin innovativ və qabaqcıl fəaliyyətləri daha çox diqqət çəkir.

Avropa Kommissiyasının 2018-ci ilə dair məlumatlarına əsasən, MYS-lərdə hər il təqribən 509 milyard Avro həcmində mal və xidmətlər istehsal olunur və bu rəqəm Avropa İttifaqının ÜDM-də 5.3%-i təşkil edir. Bu da Aİ-də kənd təsərrüfatı sahəsinin ÜDM-dəki payından üç dəfə çoxdur. Bu sahələrdə 12 milyon daimi işçi çalışır (müqayisə üçün qeyd edək ki, Aİ-də kənd təsərrüfatı sektorunda çalışan işçilərin sayı 10 milyon təşkil edir) və onlar Aİ-də məşğul əhalinin 7.5%-ni təşkil edir. Rəqəmlərə əsasən MYS-lər Aİ-də məşğulluq sahəsində üçüncü ən böyük sektor hesab olunur [16].

Təsədüfi deyildir ki, artıq keçmiş Sovet respublikalarında, o cümlədən region ölkələri arasında MYS-lərlə bağlı inkişaf proseslərinə başlanılmışdır (məs. Ukrayna, Gürcüstan) [12] Gürcüstanda 2016-cı ildə Yaradıcı və Mədəniyyət Sənəyələrinin İnkişafı üzrə Yol Xəritəsi qəbul edilmiş və xüsusi olaraq MYS-lər üzrə inkişaf proseslərinin əlaqələndirilməsi üçün Gürcüstanın Təhsil, Elm, Mədəniyyət və İdman Nazirliyi tabeliyində Creative Georgia publik hüquqi şəxsi yaradılmışdır. Ukraynada isə MYS-lərin inkişafı “Uzun-müddətli Milli Mədəniyyət Strategiyası 2025” sənədinin prioritet məqsədlərindən biridir.

MYS-lər inklüziv iqtisadi inkişaf, qeyri-bərabərliyin azaldılması və *BMT-nin 2030 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə* nail olmaq baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. **UNESKO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında” Konvensiyasının** (2005-ci il) qəbul edilməsi də MYS-lər tərəfindən məhsullar və xidmətlərin istehsalı, paylanması və onların istifadəsini dəstəkləyən qaydalar və tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi baxımından yaradıcı iqtisadiyyatların inkişafına dair əsas beynəlxalq sənəd hesab olunur.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, MYS-lərin inkişafı üçün dövlətlərin əsas rolu onlar üçün əlverişli hüquqi-inzibati şəraitin və biznes mühitinin yaradılması, MYS bazarının inkişafı, onun yerli və beynəlxalq səviyyədə tanıtımı, ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanması və s. bu kimi məqsədlərə nail olmaq üçün sahələr və nazirliklər arasında effektiv əlaqələndirmə, idarəçiliyin təmin edilməsi və bu məqsədlə müvafiq institusional təşkilatlanma fəaliyyətlərinin birgə planlaşdırılaraq həyata keçirilməsidir.

Turizm və mədəniyyət arasındakı qarşılıqlı faydalı əlaqələr mövcuddur. Belə ki, turizm sektoru yaradıcı sənayələr üçün vacibdir, çünki aşağıdakı potensiala sahibdir:

- mədəni və yaradıcılıq dəyərlərini qiymətləndirmək;
- yaradıcı məhsullar üçün auditoriyanı genişləndirmək;
- yeniliyi dəstəkləmək;
- ölkələrin və bölgələrin imicini yaxşılaşdırmaq;
- ixrac bazarlarını açmaq;
- peşəkar şəbəkələri və bilik inkişafını dəstəkləmək [10, s.15].

OECD'in Mədəniyyətin Turizmə Təsiri [11] hesabatında vurğulandığı kimi, bu əlaqə maddi və qeyri-maddi irsə əsaslanan yeni turizm formaları ilə tamamlanaraq dəyişir. Desti-

nasiyalar istehlakçılar üçün cəlbedici və rəqabət üstünlüyünə sahib turizm məhsulları axtarıqları üçün yaradıcı iqtisadiyyat yanaşmalarını inkişaf etdirmək, yeniliyi dəstəkləmək, destinasiya mərkəzlərinin daha fərqli və cəlbedici olmasına kömək etməyi təklif edir. Burada qeyd etdiklərimizə misal gətirək: ABŞ-ın Texas ştatının paytaxtı Ostin “Dünyanın canlı musiqi paytaxtı” hesab edilir. 2010-cu ildə turistlərin 60%-i bu destinasiyaya ziyarət etmə səbəbi kimi canlı musiqini dinləmək üçün gəldiklərini qeyd ediblər. Həmin il 1,4 milyard ABŞ dolları gəlir əldə edilmiş və 18000 daimi iş yeri təmin edilmişdir.

Bilik iqtisadiyyatında da yaradıcılığın əhəmiyyəti getdikcə daha çox artır. Bilik və bacarıqlar iqtisadiyyatda dəyər yaratmağın mərkəzinə, yaradıcı sənayelərdə isə iqtisadi, mədəni və sosial gücə çevrilir. Onlar iqtisadi artıma və məşğulluğa kömək edir; yenilik, təşəbbüskarlıq və bacarıq inkişafına töhfə verir; şəhər və kənd yenilənməsini dəstəkləyir; ixracı stimullaşdırır; mədəni şəxsiyyəti qoruyur və mədəni müxtəlifliyi artırır.

2. Azərbaycanın MYS-da və turizm sənayesində mövcud olan inkişaf təmayülləri

Mədəniyyət və yaradıcılıq bacarıqları başqa peşə sahələri üçün də faydalı ola bilər, mədəniyyət və yaradıcılıq sahələri İKT və turizmə təsir edər dəyər zəncirinin bir neçə mərhələsinə, xüsusən, istehsal və yüksək səviyyəli sənaye sahələrinə inteqrasiya edə bilər. Bu katalitik potensial həmçinin sosial innovasiyalar, səhiyyə, eləcə də ətraf mühit və sosial problemlər üçün resurs rolunu oynayır [8, s.11].

XXI əsrdə global miqyasda həm MYS-in, həm də turizmin dinamik inkişafı müşahidə olunmaqdadır. Təbii ki, Azərbaycan da bu sahədəki tendensiyalardan kənarda qala bilməz. Çünki Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritetdir və qeyd edilən hər iki sektorün ölkənin prioritetlərinin reallaşdırılması baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdirlər. Belə ki, Azərbaycanda iqtisadi artımın davamlı olması, milli iqtisadiyyatın dərin şaxələnməsi, mallar və xidmətlər üzrə ixrac potensialının tam reallaşdırılması üçün yeni “hərəkətverici qüvvələr” tapılmalıdır. Neft sektoru sosial-iqtisadi inkişafın dayaqlarından biri olsa da, qeyri-neft iqtisadiyyatı inkişafın mərkəzinə çevrilməlidir [1]. Bu baxımdan da həm MYS-lər, həm də turizm sektoru önə çıxır. Milli Prioritetlərdə də vurğulanır ki, yalnız şaxələnməmiş iqtisadiyyat dayanıqlı ola bilər. Məhz MYS və turizm sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın diversifikasiyasında da mühüm rol oynamaq imkanına malikdir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, 2016-cı ildən etibarən Azərbaycana gələn turistlərin sayı dinamik olaraq artmışdır. Belə ki, 2019-cu ildə isə ölkəyə gələn turistlərin sayı 2015-ci illə müqayisədə 49 faiz artmışdır [5].

	2010	2015	2016	2017	2018	2019
■ Azərbaycana gələnlər	1962,9	2006,2	2248,8	2696,7	2849,6	3170,4
■ ondan turistlər	1279,8	1921,9	2044,7	2454	2605,3	2863,5
■ Ölkədən gedənlər	3175,6	4095,8	4281,9	4108,9	4908,1	5567,7
■ ondan turistlər	1819,6	3256,2	3592,1	3447,4	4096,7	4347,3

Mənbə: [5]

Şəkil 1. Azərbaycana gələn turistlərin və ölkədən turist kimi gedən vətəndaşların sayı, min nəfər

Qeyd edək ki, 2020-ci ildə turizm sektorunda ciddi artım proqnozlaşdırıldı. Təəssüf ki, koronavirus infeksiyasının yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası ilə qonşu dövlətlər arasında dövlət sərhədində məhdudlaşdırıcı rejimin, eləcə də dünyanın əksər ölkələrində vətəndaşların səfərlərinə müvəqqəti məhdudsiyyələrin tətbiq olunması 2020-ci ilin aprel-dekabr aylarında ölkəmizə gələnlərin sayında kəskin azalmaya səbəb olmuşdur [5]. Baş tutmuş səfərlər əsas etibarilə qeyri-turizm məqsədilə həyata keçirilmişdir. Nəticədə 2020-ci ildə Azərbaycana 2019-cu illə müqayisədə 4 dəfə az əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir.

Aparığımız araşdırma isə göstərmişdir ki, 2010-cu ildə Azərbaycana gələn əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ancaq 65 faizi turizm məqsədi ilə səfərlərini həyata keçirirdilərsə 2019-cu ildə bu sahədə vəziyyət müsbətə doğru dəyişmişdir. Statistik məlumatların təhlilindən aydın olmuşdur ki, 2019-cu ildə Azərbaycana gələnlərin 90 faizi turizm məqsədi ilə səfərlərini reallaşdırmışdır. Xaricə gedən Azərbaycan vətəndaşlarının isə 2010-cu ildə 57 faizi, 2019-cu ildə isə 78 faizi turizm məqsədi ilə səfərlərini reallaşdırmışdır.

Göründüyü kimi, 2016-cı ildən etibarən ölkəmizə gələn turistlərin həm sayında, həm də qarşılıqlı turizm dövriyyəsində artım müşahidə olunur. Belə ki, 2016-cı ildə turizm məqsədilə 2044,7 min nəfər [3], 2019-cu ildə isə 2863,5 min nəfər [4] gəlmişdir. 2018-ci ildə isə Azərbaycan rezidentlərinin xarici ölkələrin rezidentlərinə 4,7 milyard ABŞ dolları dəyərində xidmət göstərmişlər. Bu xidmətlərin dövrü ərzində turizm xidmətləri üzrə ixrac 2,6 milyard ABŞ dolları, idxalı isə 2,3 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Nəticədə 349,8 milyon ABŞ dolları həcmində profisit yaranmışdır [6]. Burada müsbət tendensiya ondan ibarətdir ki, 2009-cu ildə turizm xidmətləri balansının mənfi saldo olduğu halda, 2018-ci ildə müsbət saldoya nail olunmuşdur. Eyni zamanda xidmətlər ixracının strukturunda isə turizmin payı 56,2 faiz olmuşdur.

MYS-lərə gəlinə, isə milli səviyyədə əhatəli statistikanın olmaması bu sektor üzrə inkişaf proseslərinin ölçülməsinə, monitorinqinə və qiymətləndirilməsinə tam şəkildə imkan vermir. MYS-lərin Azərbaycan iqtisadiyyatındakı payının müəyyən edilməsinə dair istinad nöqtəsi kimi UNESKO-nun 2018-ci ildə hazırlanmış Azərbaycan üzrə Mədəniyyətin İnkişafı İndikatorları hesabatı olmuşdur. Hesabatda MYS-lərin ÜDM-də payı 1% olaraq qeyd edilmişdir (2016-cı il üçün 374 milyon ABŞ dolları). Hesablamalarda Vergilər Nazirliyinin məlumatlarından istifadə olunmuşdur ki, burada da yalnız vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatda olan fiziki və hüquqi şəxslərin məlumatları nəzərə alınmışdır. Ümumiyyətlə, gəlirlərin gizlədilməsi yaxud dövriyyənin az göstərilməsi, vergi ödəyicisi kimi uçotda olmama kimi problemlərin mövcudluğu MYS-lərin iqtisadiyyatda payının yuxarıda qeyd edilən rəqəmdən daha böyük olduğunu deməyə əsas verir. Nümunə kimi göstərmək olar ki, pandemiyadan öncə Azərbaycanda il ərzində orta hesabla 60 min nigah bağlanır ((2019-cu ildə 63869 nigah) [5].

Nigahların əksəriyyəti toy mərasimləri ilə müşayiət edilir. Hər bir toy məclisi üçün musiqi, əyləncə, foto və video xidmətlərinə orta hesabla 2 min ABŞ dolları sərf olunduğunu təxmin etsək, o halda yuxarıda qeyd olunan UNESKO-nun hesabladığı rəqəmin 1/3-i qədər bir rəqəmin (120 milyon ABŞ dolları) ortaya çıxdığını görürük. Bu, yalnız toy mərasimləri və toyda göstərilən bəzi xidmətlər üzrə hesablanan rəqəmdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, daxili turizmin inkişafı üçün keçiriləcək toylar işğaldan azad olunan, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərində keçirilə bilər. Beynəlxalq turizmə gəldikdə isə 2016-cı ildən Hindistan vətəndaşlarının Bakıda toy mərasimlərini keçirtmək halı müşahidə edilir. 2018 və 2019-cu illərdə Bakının məşhur otellərindən olan "Bilgah Beach Hotel" və "Fairmont Bakı, Flame

Towers"də Hindistan vətəndaşlarının toy mərasimində 200-400 nəfər qonaq iştirak etmişdir ki, onların arasında Hindistanla yanaşı, Birləşmiş Ərəb Əmərlikləri, Amerika Birləşmiş Ştatlari, Almaniya və digər ölkələrdən olmuşdur.

Digər bir misal gətirək. Bakı şəhəri UNESKO-nun "Yaradıcı şəhərlər şəbəkəsi"nə daxil edilib. Qafqazın ən gözəl şəhərlərindən sayılan Bakı öz müasirliyi, tarixi-memarlıq nümunələrinin zənginliyi ilə daim kliplər üçün musiqiçilərin, kinomatorafçıların diqqətini cəlb edir. Dünyanın, əsasən də Rusiya və Türkiyə şou-biznesinin məşhurları öz musiqili kliplərini Bakıda, Qəbələdə və digər şəhərlərdə çəkirlər. Bu hal həm ölkəmizdə yaradıcı və sənaye sənayesinin, həm də turizm sənayesinin inkişafına müsbət töhfə verir.

UNCTAD-ın 2002-2015-ci illər üzrə Yaradıcı İqtisadiyyata Baxış sənədinə əsasən MYS-lər üzrə Azərbaycanın ticarət dövriyyəsi 2005-2014-cü illər üzrə müqayisəli şəkildə verilmişdir. Belə ki, 2005-ci il üzrə MYS-lərdə ixrac və idxalın həcmi müvafiq olaraq 4.94 mln ABŞ dolları və 51.77 mln ABŞ dolları təşkil etdiyi halda (ticarət balans - 46.83 mln ABŞ dolları), 2014-cü ildə də oxşar meyl müşahidə olunmaqla ixrac və idxal həcmi müvafiq olaraq 3.95 mln ABŞ dolları və 138.04 mln ABŞ dolları təşkil etmişdir (ticarət balans - 134.09 mln ABŞ dolları). Bu da onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanın MYS-lər üzrə ticarət dövriyyəsində müşahidə edilən mənfi saldo qeyd edilən dövr ərzində təxminən üç dəfə artmışdır.

İqtisadiyyatın müxtəlifliyinin təmin edilməsi prosesində turizm milli, tarixi və mədəni, sosial-iqtisadi və milli xüsusiyyətlər əsasında müvafiq mədəni turizmin yaradılması daxil olmaqla prioritet inkişaf sahələrindən biri kimi strateji vəzifələr sırasına daxil edilmişdir. MYS-lərin ilkin inkişaf mərhələsində olan Azərbaycan üçün ilk olaraq bu sahələrdə mövcud vəziyyətin öyrənilməsi vacib olduğundan, bu məqsədlə ötən illər ərzində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi bir neçə beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə bir sıra tədqiqat layihələri həyata keçirir. Mədəniyyət Nazirliyinin apardığı son tədqiqat işinin hesabatında MYS-lərə dair mövcud vəziyyət aydınlaşdırılmaqla yanaşı bu sahələrin ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni həyatındakı vacib potensial rolu göstərilmiş və MYS-lərin inkişafına dair uzunmüddətli və çoxtərəfli integrativ proqramın hazırlanması Azərbaycan üçün mühüm tədbir kimi müəyyən edilmişdir.

3. İşgadan azad olunan ərazilərin kreativ sənayenin və mədəni turizmin inkişafına töhfəsi

Turizm fəaliyyətinin alt bölmələrindən biri "Mədəni turizm"dir. Mədəni turizm - turizm destinasiyalarına ziyarətçini cəlb edən maddi və qeyri-maddi mədəni sahələri kəşf etmək, öyrənmək və tətbiq etmək imkanlarının olmasıdır. Dil turizmi, ziyarət onunan yerlərdə insanların həyat tərzi və onların vərdisləri mədəni turizmin inkişafını təşviq edən sahələrdir [17, s.41]. Mədəni turizmin beynəlxalq turizm bazarında turizm gəlirlərinin təxminən 40%-ni təşkil etdiyi qeyd edilir [24] və bu tendensiyanın gələcək illərdə daha da artması gözlənilir. Mədəni turizm hədəfini öz ənənəvi bazarından elit turizm müştəri istiqamətində dəyişərək, kütləvi turizm bazarı konsepsiyasına doğru genişləndirərək insanların adət - ənənələri və gündəlik həyat tərziləri, xalq yaradıcılığı, şəhərin görməli yerləri və tarixi məkanları tanıma-sına önəm verirlər. Turizmin bir necə istiqaməti kimi tarixi və mədəni irs, sənət, kino və musiqi, eləcə də yaradıcılıq sahələri ortaya çıxmışdır [18, s.12–21]. Mədəni turizmin genişlənməsi ilə yaranan "mədəni turist" in müəyyənləşməsi, mədəni turizm təsirin ölçülməsi baxımından bir sıra əlavə çətinliklər yaradır.

Mədəniyyət sferası özünə xas iqtisadi potensiala malik olçaqla ölkə iqtisadiyyatının inkişafına daha da güclənməkdə davam etməklə, investisiyalar üçün cəlbədicidir, təhsil, turizm, kütləvi-informasiya vasitələrin, əyləncə industriyasının inkişaf mənbəyi qismində çıxış edir. Mədəniyyət iqtisadi nəticələrə müxtəlif istiqamətlər üzrə təsir göstərə bilər. Mə-

dəniyyət sferası sürətlə inkişaf edir, bu sahə insanlara məşğulluq, gəlirlər təmin edən, habelə mədəniyyət müxtəlifliyini inkişaf etdirən güclü bir sfera kimi dəyərləndirilir.

“Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” adlı sənəddə elan edilən 5 prioritetdən biri işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qaydıyla bağlıdır. Bu sənəddə vurğulanır ki, işğaldan azad olunan bölgənin ölkə üzrə iqtisadi fəaliyyətdə payını işğaldan öncəki vəziyyətə çatdırma və onu davamlı artırma bilərik. Məhz MYS-lər və turizm sektoru işğaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi fəaliyyətin bərpasında müstəsna rol oynaya bilər.

“Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərində müvəqqəti xüsusi idarəetmənin təşkili haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 29 oktyabr tarixli 1170 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin nümayəndələri tərəfindən tarix və mədəniyyət obyektlərinin (abidələrinin və müəssisələrinin) ilkin inventarlaşdırılması və mühafizəsi məqsədilə abidələrin və mədəniyyət müəssisələrinin monitorinq-lərinə başlanılmışdır. İndiyədək aparılmış monitorinqlər zamanı dövlət qeydiyyatında olan 312 tarix-mədəniyyət abidəsinin monitorinqi həyata keçirilmişdir. Bundan əlavə, həmin ərazilərdə yerləşən dövlət qeydiyyatında olmayan tarixi, memarlıq, arxeoloji əlamət daşıyan 106 obyekt yeni aşkar olunmuş abidə aşkar edilmişdir. Həmçinin aparılan monitorinqlər zamanı 571 mədəniyyət müəssisəsi aşkar edilmişdir ki, onlardan 286-sı kitabxana, 237-si mədəniyyət evi və klub müəssisəsi, 19-u muzey, 24-ü uşaq musiqi məktəbi, 1-i kinoteatr, 2-si teatr, 2-si qalereyadır.

Qeyd edək ki, 1992-ci ildə Şuşa şəhərinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı nəticəsində 600-ə yaxın tarixi memarlıq abidəsi dağıdılmış və qarət edilmişdir. 2020-ci ildə Şuşa şəhəri işğaldan azad olunduqdan sonra Azərbaycan prezidenti tərəfindən ölkənin mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi bu şəhərdə MYS-lərin inkişafı üçün də böyük imkanlar açır. Artıq Şuşa şəhərində Vaqif poeziya günləri, “Xarı bülbül” festivalının bərpası istiqamətində iş aparılır. Digər tərəfdən Şuşaya yeni yolun çəkilməsi, Füzuli şəhərində beynəlxalq aeroportun tikilməsi bu ərazilərdə turizmin inkişafı üçün böyük imkanlar yaradır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, əvvəllər də Şuşada beynəlxalq müsabiqələr keçirilmişdir. Hazırda da bu şəhərdə "Xarı bülbül" Beynəlxalq Festivalının keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Eyni zamanda, Azərbaycan Milli Kulinariya Mərkəzinin verdiyi məlumata əsasən, 2021-ci ilin avqust ayında Şuşada Cıdır düzündə Beynəlxalq Kulinariya Festivalı keçiriləcək və artıq 15 ölkədən festivala qatılmaq üçün müraciətlər edilmişdir.

Turizmi inkişaf etdirmək məqsədi ilə bir neçə turizm klasteri yaradılması da nəzərdə tutulur: İşğaldan azad olunmuş Füzuli-Xocavənd-Şuşa-Laçın; Füzuli-Cəbrayıl-Zəngilan; Zəngilan-Qubadlı; Kəlbəcər-Laçın; Bərdə-Ağdam rayonlarında Regionların ayrı-ayrılıqda muqayisə etdikdə Şuşa şəhəri turizm potensialına görə daha perspektivli olduğu qeyd edilir. Burada mədəni tədbirlərin təşkili, festival kimi turizm məhsulları təqdim edilə bilər. Həmçinin, Laçın-Kəlbəcər istiqamətində təbiət, qış turizmi və sağlamlıq turizmi, Qubadlı-Zəngilanda mədəniyyət və təbiət, Füzuli-Ağdam-Cəbrayıl isə mədəniyyət və s. kimi turizm sahələri fəaliyyət göstərərək nəzərə alsaq ki, bu bölgəyə turist axını üçün də əlverişli coğrafi şərait var. Xudafərin vasitəsilə İrandan, Naxçıvan üzərindən isə Türkiyədən turistlərin gəlməsi mümkün olacaqdır.

Araşdırmamız da göstərir ki, işğaldan azad olunan ərazilərdə MYS-lərin və turizm sektorunun inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur. Bu ərazilərin yenidən qurulması, xüsusən də Şuşa şəhərinin bərpası Azərbaycanda MYS-lərin və turizm sektorunun inkişafına böyük töhfə verəcəkdir.

Y E K U N

Yekun olaraq qeyd edək ki, MYS-lər üzrə özəl sektor iştirakçıları ilə intensiv əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasına, mədəniyyətin konkret sahələr üzrə yaradıcı şəxslərin cəmləşdiyi yaradıcı ittifaqlar və birliklərlə daha çevik və səmərəli qarşılıqlı faydalı əlaqələrin yaradılmasına ehtiyac duyulur. Sahələr üzrə dövlətin balansında olan mədəniyyət müəssisələrinin daha effektiv idarədilməsində özəl sektor nümayəndələri üçün optimal Dövlət-Özəl Tərəfdaşlığı modellərinin tətbiqi stimullaşdırılmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, ölkədə MYS sahələrinin inkişafı üzrə uzunmüddətli strateji planlaşdırmanın və inkişaf proseslərinin effektiv koordinasiyasının təmin edilməsi üçün **“Azərbaycanda 2021-2030-cu illər üzrə Mədəniyyət və Yaradıcı Sənayelərinin İnkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində Turuzimin inkişafı qeyd edilib”** hazırlanması məqsədəuyğun olardı.

Hazırlanacaq bu sənəd iqtisadiyyatın və o, cümlədən ixracın şaxələndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dəstək, təhsil islahatları, regionların inkişafının, gənclər arasında işsizliyin azaldılması da daxil olduğu daha geniş milli məqsədlərin də ayrılmaz tərkib hissəsi ola bilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu iş yerləri digər istehsal sahələri ilə müqayisədə rəqəmsallaşmaya daha açıqdır. MYS-ərin inkişafı isə öz növbəsində turizm sektoru ilə bağlı qarşıya qoyulan hədəflərə nail olmağa töhfə verə bilər. Çünki Azərbaycanın yüzlərlə mədəni turizm destinasiya məkanları mövcuddur. Xüsusən də işğaldan azad olunan ərazilərdə mövcud olan mədəni abidələr turistləri də cəlb edə bilər. Həmçinin Şuşa şəhərində və işğaldan azad olunan digər bölgələrimizdə beynəlxalq musiqi festivallarının, digər yaradıcılıq tədbirlərinin təşkili alternativ turizm növlərinin inkişaf etdirilməsinə də təkan verəcəkdir. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinin 2021-2025-ci illər üzrə bərpası və dayanıqlı inkişafı Dövlət Proqramı” layihəsində də MYS-lərin və turizmin inkişafına xüsusi yer ayrılmasını təklif edirik.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Bakı, 2021
<https://president.az/articles/50474>
2. “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Bakı, 2016
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanca gəlmə və getmə turizm. Bakı, 2016, 43 səh.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanca gəlmə və getmə turizm. Bakı, 2019, 34 səh.
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi [online]. [22 April 2021].
<https://www.stat.gov.az/source/tourism/?lang=en>
6. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Xarici sektorun statistikasını. Bakı, 2020
<https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>, 2020
7. “Kreativ Azərbaycan” portalının təqdimatı və “Yaradıcı sənayelər: dayanıqlı inkişaf və məşğulluq üçün yeni imkanlar” mövzusunda nazirlər paneli keçirildi. Bakı, 2019.
<http://www.mct.gov.az/az/umumi-xeberler/11482>
8. Kristina Farinha. Azərbaycanca mədəniyyət və yaradıcılıq sahələrinin inkişafı

etdirilməsi., 2018, 53 səh.

9. Titan Emilia, Voineagu Vergil, Todose Monica. The impact of cultural-creative industries on the economic growth a quantitative approach. p.931, 2008
10. (OECD (2014), Tourism and the Creative Economy, OECD Studies on Tourism. p.15. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264207875-en>
11. OECD (2009), The Impact of Culture on Tourism, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264040731-en>.
12. Creative Georgia: Roadmap for Developing Cultural and Creative Industries in Georgia 2016 – 2017.
13. Cristina Farinha. Developing Cultural And Creative Industries In Ukraine. <https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/171205%20Creative%20Industries%20Report%20for%20Ukraine.pdf>
14. DCMS. 2017. DCMS Sectors Economic Estimates 2017 (provisional): Gross Value Added. *[online]. [Cited 14 April 2021]*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/759707/DCMS_Sectors_Economic_Estimates_2017__provisional__GVA.pdf
15. DDDCMS. 2021. The Department of Digital Development, Culture, Media and Sport of the United Kingdom. *online]. [Cited 01 April 2021]*. <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-digital-culture-media-sport>
16. MCCI. 2019. Modernising Cultural and Creative Industries within the EU. *[online]. [Cited 11 April 2021]*. <https://www.digitalmeetsculture.net/article/modernising-cultural-and-creative-industries-within-the-eu/>
17. Noonan, D.S.; Rizzo, I. Economics of cultural tourism: Issues and perspectives. J. Cult. Econ. 2017, 41, 95–107. [CrossRef].
18. Richards, G. Cultural tourism: A review of recent research and trends. J. Hosp. Tour. Manag. 2018, 36, 12–21. [CrossRef]
19. Skavronska, I. V. (2017), Creative Industries in Ukraine: Analysis and Prospects of the Development, Economics and Sociology, Vol. 10, No. 2, pp. 87-106. DOI: 10.14254/2071-789X.2017/10-2/7
20. Statista. 2021. Share of GDP generated by the travel and tourism industry worldwide from 2000 to 2019. *[online]. [Cited 05 April 2021]*. <https://www.statista.com/statistics/1099933/travel-and-tourism-share-of-gdp/#:~:text=The%20direct%20contribution%20of%20the,of%20the%20total%20GDP%20worldwide>
21. United Nations General Assembly. International Year of Creative Economy for Sustainable Development, 2021 <https://undocs.org/A/C.2/74/L.16/Rev.1>
22. UNGA. 2019. United Nations General Assembly. International Year of Creative Economy for Sustainable Development, 2021 *[online]. [Cited 22 April 2021]*. <https://undocs.org/A/C.2/74/L.16/Rev.1>
23. UNESCO. 2021. International Year of Creative Economy for Sustainable Development. <https://en.unesco.org/commemorations/international-years/creativeeconomy2021>
24. UNWTO. Tourism and Culture Synergies; UNWTO: Madrid, Spain, 2018; ISBN 9789284418978

*Гусейн Арзу Алим кызы,
доктор философии по экономике, доцент,
Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента,
E-mail: a.huseyn@atmu.edu.az
© Гусейн А.А., 2021*

ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ И ТВОРЧЕСКИХ ИНДУСТРИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ НА КУЛЬТУРНЫЙ ТУРИЗМ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - изучить тенденции развития культуры и творческих индустрий в мировой экономике и в нашей стране, изучить влияние культуры и творческих индустрий на туризм, а также культурный туризм.

Методология исследования - сравнительный анализ, системный подход, статистический анализ.

Практическая значимость исследования - на основе полученных аналитических результатов обобщено влияние культурных и творческих индустрий на туризм, обосновано применение мер, которые необходимо предпринять в постпандемии для туристического сектора и культурных-творческих индустрий.

Результаты исследования - в проекте «Государственная программа восстановления и устойчивого развития освобожденных территорий Азербайджанской Республики на 2021-2025 годы» важно уделить особое внимание развитию культурных и творческих индустрий и туризма.

Оригинальность и научная новизна исследования - впервые в экономике страны изучены вопросы, связанные с культурными и творческими индустриями и туризмом, рассмотрено взаимное развитие и т.д. Целесообразно использовать полученные результаты и предложения.

Ключевые слова: культура и творческая индустрия, ВВП, туризм, товарооборот, стратегическая дорожная карта, культурный туризм.

Arzu Alim Huseyn

Ph.D. (Econ.), Associate Professor,

Azerbaijan Tourism and Management University,

E-mail: a.huseyn@atmu.edu.az

© A.A. Huseyn, 2021

EFFECTS OF THE DEVELOPMENT OF CULTURAL AND CREATIVE INDUSTRIES ON CULTURAL TOURISM IN AZERBAIJAN

A B S T R A C T

The purpose of the research are to examine the development trends of the Culture and Creative Industries in the world economy and our country, to examine the effect of Culture and Creative Industries on tourism and cultural tourism.

The methodology of the research - comparative analysis, systematic approach, statistical analysis has been used in the research study.

The practical importance of the research - according to analytical results, the impact of the CCIs on tourism was generalized and the implementation of the measures taken in the post-pandemic for the tourism sector and CCIs was justified.

The results of the research - in the draft "State Program for the restoration and sustainable development of the territories liberated from the occupation of the Republic of Azerbaijan for 2021-2025", it is important to pay special attention to the development of CCIs and tourism.

The originality and scientific novelty of the research - the relationship between tourism and CCIs and issues related to their mutual development were investigated for the first time in the country's economy. It is expedient to use the results and suggestions obtained.

Keywords: culture and creative industries, GDP, tourism, trade turnover, strategic roadmap, cultural tourism.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
29.03.2021
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
06.04.2021
Çapra qəbul olunmuşdur: 16.04.2021

Дата поступления статьи в редакцию: 29.03.2021
Отправлено на повторную обработку: 06.04.2021
Принято к печати: 16.04.2021

The date of the admission of the article to the editorial office: 29.03.2021
Send for reprocessing: 06.04.2021
Accepted for publication: 16.04.2021